

Бібліотечка "Часи козацькі"

**НОВИ
ДОСЛІДЖЕННЯ ПАМ'ЯТОК
КОЗАЦЬКОЇ ДОБИ
В УКРАЇНІ**

ВИПУСК

21

Частина I

Київ-2012

Науково-дослідний центр “Часи козацькі”
Українське товариство охорони пам’яток історії та культури
Центр пам’яткознавства НАН України і УТОПК
Історико-культурна асоціація “Україна–Туреччина”

**НОВІ ДОСЛІДЖЕННЯ
ПАМ’ЯТОК КОЗАЦЬКОЇ ДОБИ
В УКРАЇНІ**

Збірник наукових праць

Випуск 21

Частина I

**К И Ї В
2 0 1 2**

Науково-дослідний центр “Часи козацькі”
Українське товариство охорони пам’яток історії та культури
Центр пам’ятокознавства НАН України і УТОПІК
Історико-культурна асоціація “Україна–Туреччина”

*Рекомендовано до друку Вченою радою
Центру пам’ятокознавства НАН України і УТОПІК
(протокол № 7 від 19 червня 2012 р.)*

Редакційна колегія: Титова О.М. (відповідальний редактор),
Біляєва С.О., Виноградська Л.І., Івакін Г.Ю.,
Константинов В.О., Сенченко Н.М., Супруненко О.Б.,
Терпиловський Р.В., Франчук В.Ю.

Адреса редакції: 01015, м. Київ, вул. Лаврська, 9, корп. 19;
e-mail: m-center@ukr.net
тел. +380-44-2807879, тел/факс +380-44-2806463

Видання зареєстровано Міністерством юстиції України
(Свідоцтво про державну реєстрацію друкованого засобу масової
інформації – серія КВ № 16328-4800Р від 02.02.2010 р.)

Видано Центром пам’ятокознавства НАН України і УТОПІК
(Свідоцтво про внесення суб’єкта видавничої справи до
Державного реєстру видавців, виготівників і розповсюджувачів
видавничої продукції серія ДК № 2429 від 07.02.2006 р.)
вул. Івана Мазепи, 21, корп. 19, м. Київ, 01015, Україна
тел./факс: +380 (44) 2807879, e-mail: m-center@ukr.net

історія України. Вип. 2. Археологія Правобережної України. – К.: Інститут археології НАН України, 2010, С.249-253).

49. Могитич Р., Лагуш З. Архітектурно-археологічні дослідження м. Теревовлі Тернопільської області//Вісник Ін-ту«Укрзахідпроектреставрація». – Львів, 1997. – Ч.6. – С. 19-22. Ягодінська М. Виногородська Л. Археологічні дослідження в м. Теревовля Тернопільської області та його околиці в 2002 році//Археологічні відкриття України 2001-2002рр.Київ, -2003р.), 50. Гльчишин В. Про результати дослідження багатощарового поселення Нирків II урочище Червоне Заліщицького району на Тернопільщині у 2009 році// Гомін віків. Науково-краєзнавчий літописний збірник Заліщанщини. — Заліщики, 2010. — Вип.1. — С. 19-20).

51. Василь Олійник. Дослідження Південно-Тернопільської археологічної експедиції//Гомін віків. Науково-краєзнавчий літописний збірник Заліщанщини. — Заліщики, 2010. — Вип.1. — С. 15).

52. Миська Р.Г. Погоральський Я.В. Дослідження городищ поблизу с. Біле на Чортківщині // Археологія і давня історія України. Вип. 2. Археологія Правобережної України. – К.: Інститут археології НАН України, 2010, С.211-219 Миська Р. Літописний Теревовль у світлі археологічних джерел//Матеріали і дослідження з археології Прикарпаття і Волині.Вип.14. – Львів: Ін-т українознавства ім. Крип'якевича НАН України, 2010. С.313.)

53. Білас Н. Оборонні споруди Збарзького замку за результатами археологічних досліджень//Вісник інституту археології. Львів: ЛНУ ім. І.Франка, 2007. Вип.2, ст. 143-154.

54. Інститут археології НАН України, відділ археології ранніх слов'ян Галицька археологічна експедиція. Звіт про проведення обстежень археологічних пам'яток на узбережжі р. Золота Липа (Перемишлянський р-н Львівської області; Бережанський, Підгаєцький та Монастирський р-ни Тернопільської області) у 2006 р.).

55.Б. І. Завітій. Дослідження лошнівського городища ранньозалізного віку та його околиць у 2008 р.// Вісник інституту археології Львівського національного університету, 2009. Вип. 4. С.111-129).

56. Пламеницька О. Сидорівський замок XVI-XVIIIст. //Галицька брама, - Львів, 2007, №5-6. С. 44-45).

57. Парацій В. Пізньосередньовічні замчища в басейні річки Золота Липа //Галицька брама, - Львів, 2007, №5-6. С. 37-38).

Олександр Бондар (Чернігів), аспірант кафедри історії та археології України Чернігівського національного педагогічного університету імені Т.Г. Шевченка

Ігор Кондратьєв (Чернігів), доцент кафедри всесвітньої історії Чернігівського національного педагогічного університету імені Т.Г. Шевченка, кандидат історичних наук

Археологічні розвідки на території селища XVII – XIX ст. Пересаж у 2011 р.

В останній час археологічне вивчення козацьких старожитностей все частіше привертає увагу дослідників. Але увага археологів зосереджена, в основному, на значних пам'ятках козацької доби, зокрема, Батурині, Чигирині та ін. А от дослідження неукріплених поселень, сіл та хуторів XVII – XVIII ст. на сьогодні цілеспрямовано не проводяться, а здійснюються, в основному, під час охоронних

археологічних робіт. На заваді вивченню подібних пам'яток стоїть той факт, що вони, в більшості, продовжують своє існування. Отже, наявність сучасної забудови ускладнює їх пошуки та локалізацію.

Однак, існують поселення, де життя припинилося. Одним з таких поселень є селище Пересаж Ріпкінського району Чернігівської області. Назва Пересаж дуже давня, вочевидь, давньоруська (X – XIII ст.), хоча у писемних джерелах село фіксується лише у XVII ст. Цілком очевидно, що поява цього поселення пов'язана з існуванням водного шляху від Любеча до Чернігова, адже саме тут “пересажували” сухоходом човни із річки Муравлі у річку Білоус [2, 17]. Схожий “перевалочний” пункт був і біля любецького села Неданчичі: “тут у гарадку и выгружают товары, а отсюда уже сухими руками авдзавили до Любеча”[5, 45; 6, 145; 7, 277].

У 1471 – 1569 рр. цей регіон входив до складу Любецької волості, у 1569 – 1652 рр. – Любецького староства Київського воеводства, спочатку Великого князівства Литовського, а згодом – Речі Посполитої. Любецька округа була одним із центрів скупчення так званої «служебної» шляхти (зобов'язаної “службами” – певним комплексом обов'язків перед замковою

Рис. 1. Село Пересаж на зламї XVI – XVII ст. (Фрагмент карти О.Яблоновського [10])

адміністрацією). Внаслідок зміни державного устрою в середині XVII ст. любецька шляхта перейшла на службу Війську Запорозькому і взяла безпосередню участь у формуванні нової соціально-політичної еліти та розбудові козацької держави [4, 310–318].

Серед володарів с. Пересаж згадаємо козацьку родину Лизогубів та нащадків шляхти Любецького староства – козаків Савичів, Бурдюків та Ріпчичів (Ріпчицьких). 25 січня 1695 р. чернігівський полковник (1687 – 1699 рр.) Яків Лизогуб отримав грамоту царів Іоанна та Петра Олексійовичів на свої маєтності, у т.ч. й села Любецької волості Семакі і Пересаж [11, 208–210]. У тому ж 1695 р. він здобув й універсал гетьмана

Івана Мазепи. У своєму тестаменті Я.Лизогуб називав ці землі “отчизними” і “дідизними” (приналежні ще його батьку та діду): “Отчина зас у Величках стоячая: дедовская; а до дедовской еще две части куплених за гроши... Отчина Пліховская Лавреновская Якову внуку маему, оному записую”). Лизогубам також належали села Пузики та Гуньковська Рудня, які знаходились “на куплених шляхетских землях” [1, 51; 3, 40; 5, 58]. У першій половині XVIII ст. бунчуковий товариш Семен Лизогуб володів частиною сіл Шибиринівка, Антоновичі, Велички, Гути, Високінь, Семаки, Пересаж, Петрики та ін. На ці маєності він пред’являв ревізорам універсал І.Скоропадського 1719 р. [1, 51, 53, 156].

Володіли землями в окрузі й родини козаків-шляхтичів Савичів та нащадків дрібного любецького боярства козаків Бурдюків. 1746 р. любецький сотник Іван Савич придбав у козаків Михайла та Андрія Бурдюків “старе шляхетське” володіння – Бурдюківщину біля с. Пересаж [8, арк. 218].

Серед землевласників села

згадаємо й козацько-шляхетську родину Репчицьких. У 1749 – 1750 рр. військовий канцелярист Яким Репчицький судився з Лизогубами. За вироком суду, Лизогуби мали не заважати Репчицькому заволодіти своїми маєностями у Ямищах, Пересажах, Петриках, Озерках та інших селах [9, арк. 25, 26 зв., 28 зв., 44 зв.]. Як бачимо, зважаючи на заселеність краю, й кількість володільців була тут досить значною. Наприклад, станом на 1836 р. у селах Зліїв, Губарі, Пересаж, Вербово та Семакі мешкали 44 дворянина та 388 козаків [7, 232]. Однак, вже у XX ст. кількість населення цього села стала стрімко скорочуватись, село потрапило до списку “неперспективних” та зникло. На сьогодні в районі селища розміщений лише “Любецький неврологічний інтернат” та гаражі для сільгосптехніки. Місцезнаходження села у XVII – XIX ст. легко визначити за допомогою методики накладання картографічних матеріалів середини XIX – початку XX ст. (Рис. 2) на сучасні аерокосмічні знімки. Село знаходилось на південному сході від “Інтернату”. Восени 2011 р., в ході археологічних розвідок по території Ріпкинського району було виявлено, що ареал розповсюдження культурного

Рис. 2. Село Пересаж та його округа на фрагменті трьохверстової карти Чернігівської губернії другої половини XIX ст.

шару XVII – XIX ст. займає площу близько 3,5 – 4 га й співпадає з кордонами села на карті середини XIX ст. На сьогодні вся площа колишнього села розорана.

У північній частині поселення (ближче до р. Муравля), був закладений шурф. Матеріали, що походять з нього, репрезентовані великою кількістю керамічного матеріалу XVII – XVIII ст., передусім, уламками горщиків, мисок та бою скляних посудин (Рис. 3). Потужність культурного шару XVII – XVIII ст. сягає 35 – 40 см. Після “накладання” топографічної карти XIX ст. на сучасну стало зрозумілим, що шурф був закладений на території садиби, яка існувала тут у XIX ст., а, можливо, судячи з потужності шару, й у XVII – XVIII ст.

Місце закладення шурфу нами було обрано не випадково. В північній частині поселення на території 50 x 10 м було зафіксовано понад 40 грабінницьких мікروشурфів. Поруч з шурфами лежала кераміка XVII – XVIII ст. та залізні корозовані предмети, які не викликали зацікавленості у “чорних археологів”.

Таким чином, у 2011 р. в ході археологічних розвідок по Ріпкинському району Чернігівської області було локалізоване та досліджене місце, де знаходилося зникле на сьогодні село Пересаж, яке належало у XVIII ст. старшинській родині Лизогубів. Шурфування та збирання підйомного матеріалу показало, що культурний шар села відноситься до XVII – XVIII ст. Дещо менше виявлено матеріалів XIX ст., зовсім небагато (фрагмент кінного плуга) – початку XX ст. На жаль, але також можемо констатувати, що це поселення активно грабується “чорними археологами”.

Джерела та література

1. Василенко Н.П. Генеральное следствие о маестностях Черниговского полка 1729-1730 гг. / Н.П. Василенко / Изд. ред. “Земского сборника Черниговской губернии”. – Чернигов: Типография Губернского земства, 1908. – 706 с.
2. Звідки походить назва вашого села? // Історико-дослідницький альманах “Краєзнавство” / Ред. С.Горобець. – Вип.10. – Чернігів: Б.в., 2005.
3. Кондратьев І., Кривошея В. Нариси історії Чернігівщини періоду козацтва. Любеч / І.Кондратьев, В. Кривошея. – К.: ІПіЕД НАНУ, 1999. – 109 с.
4. Кондратьев І.В. Шляхта Любецького староства як джерело поповнення Війська Запорізького / І.В. Кондратьев // Гілея: науковий вісник. Збірник наукових праць.—Вип. 52 (спецвипуск). – К., 2011. – С.310–318.
5. Лазаревский А.Л. Обозрение Румянцевской описи Малороссии. Вып.1 / А.Л. Лазаревский. – Чернигов: Губернская типография, 1866. – 390 с.
6. Милорадович Г.А. Любеч Черниговской губернии Городницкого уезда. Родина преподобного Антония Печерского. Изд. Общества истории и древностей Российских при Московском университете / Г.А. Милорадович. – М.: Университетская типография (“Катков и К^о”), 1871. – 156 с.
7. Филарет. Историко-статистическое описание Черниговской епархии. – Кн.6. Уезды: Новгород-Северский, Сосницкий, Городницкий, Конотопский и Борзенский / Филарет. – Чернигов: Земская типография, 1874. – 341 с.
8. Центральний державний історичний архів України у м.Києві (далі. – ЦДАК України) Ф.57, Оп.1, Спр.8, Генеральний опис Лівобережної України (1765-1769 pp.), 861 Арк.

9. ЦДІАК України, Ф.51, Оп.3, Спр.15578, Доношення в Черниговскую полковую канцелярию (1749-1776 гг.), 48 Арк.

10. Jablonowski A. Atlas historyczny Rzeczypospolitej Polskiej: Epoka przełomu z wieku XVI na XVII. Dział II. "Ziemie Ruskie" Rzeczypospolitej / A.Jablonowski. – Warszawa-Wieden : Akademia Umiejętności w Krakowie, 1889-1904. – Mapa 8.

11. Tumins V.A., Struminsky B.A. Three Charters from the Seventeenth Century / Documents / V.A.Tumins, B.A. Struminsky // Harvard Ukrainian Studies. – 1986. – June. – Vol.10. – Number 1/2. – P.205–214.

Марина Принь (Луганськ), аспірантка
Центру пам'яткознавства НАН України і УТОПІК

Рятівні археологічні дослідження середньовічного поселення біля села Вергульовка на Луганщині

Ця робота присвячена висвітленню результатів пам'яткоохоронних досліджень на середньовічному поселенні біля с. Вергульовка та попередній інтерпретації отриманих залишків матеріальної культури.

В Україні на державному обліку зараз перебуває 72064 пам'ятки археології, що складає 49,76% від загальної кількості. За числом зареєстрованих пам'яток археології Луганська область із 5014 пам'ятками посідає 7 місце в неофіційному рейтингу.

Перші дослідження археологічних пам'яток у регіоні раннього радянського часу пов'язані з іменами М.О. Макаренка, С.О. Локтюшева, О.О. Потапова, М.В. Сибільова, П.П. Єфименка, С.М. Зам'ятіна та ін. [1, 2]. В УСРР перша державна реєстрація пам'яток культурної спадщини відбувалася упродовж 1926–1928 рр. і дозволила взяти на облік у цілому по країні 562 пам'ятки культурної спадщини, зокрема у Луганській окрузі їх було зареєстровано 8, з них 7 – археології. В Артемівській, Старобільській, Сталінській та Маріупольській – жодної пам'ятки археології. "Місцевий реєстр пам'яток" Луганської округи містив у собі такі пам'ятки археології: селища Кам'янобрідське, Слов'яносербське, Вольницьке, городища – Петро-Донецьке, Роголицьке та два стародавні кургани [3].

У 1991 р. Центром пам'яткознавства НАН України і УТОПІК було започатковано складання каталогу-довідника пам'яток козацької доби XVI–XVIII ст. До цього зводу пам'яток входить понад три тисячі нерухомих: січі, центри паланок, полків, сотень, населені пункти, засновані козаками, зимівники, місця битв, кладовища та окремі поховання, сторожі, укріплення, монастирі, церкви, фортеці, місця народження та смерті видатних козаків тощо. У цьому каталозі Луганська область представлена 64 місцезнаходженнями, пов'язаними з добою козацтва [4].

До Державного реєстру нерухомих пам'яток України жодна з пам'яток козацької доби не внесена, і це спонукає грабіжників, використовуючи сучасні георадари та металошукачі, незаконно їх експлуатувати, видобуваючи з них

Збірник наукових праць

**НОВІ ДОСЛІДЖЕННЯ ПАМ'ЯТОК
КОЗАЦЬКОЇ ДОБИ В УКРАЇНІ**

Випуск 21

Частина I

Упорядник і відповідальний за випуск

О.М. Титова

Комп'ютерний набір і макетування

В.М. Гоменюк

За достовірність фактів, посилань, приміток,
коментарів відповідає автор (автори) публікації

Виготовлено та віддруковано у ТОВ НВП “Ферокол”
(Свідоцтво про внесення до Державного реєстру видавців,
виготовлювачів і розповсюджувачів видавничої продукції –
серія ДК № 3503 від 19.06.2009 р.),
м. Ніжин, пров. Лікарський, 7,
тел./факс: 0 (4631) 71498, e-mail: olgavlasenko2008@rambler.ru

Підписано до друку 27.06.2012 р.
Формат 60x84/16. Друк офсетний. Папір офсетний.
Гарнітура Times New Roman Суг. Ум. друк. арк. 19,53.
Обл.-вид. арк. 27,35. Тираж 125 прим.
Зам. № 086

“ЧАСИ КОЗАЦЬКІ”

